

Kell a törődés

Egy útirajzból másoltam le a következő mondattöréseket (az olvasó azt hihetné, hogy e rikító példát én ötlöttem ki; sajnos, nem így van, az élet *produktálta*): „...mozgó lények, nem látod az arcukat, a testüket csak sejtéd, tudod, hogy ott kell lennie a fejnek, ott a melleknek, ott a csipőnek, ott a lábaknak. Csak sejtéd, mert amit látsz...” A magyartalan első szám második személyű általános alanyra most nem térek ki (l. bővebben: *Korunk*, 1980. 7—8. 594.), pedig az itt a legszembeötlőbb. E harsány társaságban „szerényen” meghúzódik egy másfajta idegenszerűség is, csaknem észrevétlenül: mellek, lábak. Helyesen *mell, láb*. Jellegzetes finnugor vonás ez a magyar nyelvben — a páros testrészeket egyes számban használjuk. Néhány példa: *Saját fülemmel hallottam; Fáj a lábam; Vigyázz rá, mint a szemed világára; A keze ügyében van* stb. Érdekes, hogy a magyar a páros testrészekkel kapcsolatos ruhadarabokat, tárgyakat is egyes számban használja. A következő példák után zárójelbe teszem a román nyelvi megfelelőket, amelyek kivétel nélkül többes számúak: *nadrág* (pantaloni), *cipő* (ghete, pantofi), *harisnya* (ciorapi), *szemüveg* (ochelari) stb. Egyiküknek-másikuknak van ugyan egyes számú szótári alakjuk, de mondatba foglalva csak többes számban fordulnak elő, másoknak nincs is egyes számuk (pl. ochelari, pantaloni). A szemléletbeli eltérés indokolja, hogy magyarul nem való sáros cipőkkel járni — nyelvhygiéniai okból sem.

Am a kivétel erősíti a szabályt. A *Kit látnak szemeim!* tréfás mondás alaphangulatát épp a rendhagyó többes szám adja meg. Ebben az esetben — állandó szókapcsolatról lévén szó — a többes számot ne bolygassuk. Annál kevésbé helyénvaló a következő mondatban: „1975-ben 2,5, az idén 8,1 millió valutalej értékű árut küldött, illetve küld a porcelángyár a határokon túlra” (vö. peste hotare). Helyesen: *a határon túlra vagy külföldre*.

„Felfelé indul a lépcsőkön” — olvasom egy elbeszélésben, s megütközöm, egy pillanatra megállok az olvasásban. Mi ez? Kisvártatva eszembe villan az analógia: pe scări. Igen, mi a *lépcsőn* megyünk, s nem a lépcsőkön. A már említett nyelvszemléletbeli eltérés — egy a sok közül. Bizony, ha valaki írónak tartja magát, ismernie kell — és nem akárhogyan — a nyelvet, amelyen ír. Tudatos nyelvhasználat s amellett jó nyelvrézék nélkül ne fogjon senki „a húrok pengetéséhez”. Ezek híján az író tragikus helyzetbe kerül, méghozzá kétszeresen: olvasói számára elsősorban, akik a szépirodalom nyelvét mindig is mintának, követendő példának tekintették, ámde írói rangjának is tartozik annyival, hogy uralni s ugyanakkor alázattal szolgálni is tudja a nyelvet.

Ha nem más nyelvi klisé szerint gondolkodunk, hanem szuverén módon, saját anyanyelvünkön, eszünkbe sem jut leírni azt, hogy „az autók termelése”. (A fordítás nem melegség, hiszen akkor jó egy fordítás, ha észre sem lehet venni rajta, hogy fordítás, ha nem nélkülözi az anyanyelv ízeit, ha elemi igénynek téve eleget, megőrzi annak jellegzetességeit, s nem töri kerébe, nem „teremt” egy harmadik nyelvet, amelynek megértése mindkét nyelv ismeretét feltételezi, hiszen csak a visszafordítás révén hüvelyezhető ki a tartalom.) Az „autók termelése” nem egyéb, mint — nevezük nevén a gyereket — *gépkocsigyártás*. Többes szám és körülírás fölösleges. Egyszerű, pontos, és magyarul van. Ne higítsuk fel a nyelvet, vigyázzunk összetett szavainkra!

Szabó Ilona

Régi és új építészettörténeti művekről

Régi építészettörténeti könyvek olvasása és közel fél évszázados építészettörténeti jegyzeteim átlapozása közben tapasztalt hiányosságok késztettek írásra.

Hosszú évtizedes gyakorlat alatt kialakult bennünk, építészekben a foglalkozásunk iránti szenvedély, s óhajtjuk a szakirodalmat megismerni. Az építészettörténeti munkák tanulmányozása során ébredt fel bennem a kérdés: miért csak a nevezetes műalkotásokról emlékeznek meg e művek? A főúri palotákon, templomokon, színházakon, várkastélyokon kívül más építmények nem voltak? Tudvalevő, hogy rabszolgák verejtéke tapad minden kőhöz, téglához, s e páriák nemcsak kizsákmányolóiknak építettek, de saját részükre is.

Tehát mindkét társadalmi osztálynak voltak alkotásai, az egyiket a pompa, a másikat a szerénység jellemezte. *Az uralkodó kor építészétével foglalkozó szakirodalom részletesen tárgyalja a műemlékeket.* A rabszolgák és plebejusok hajlékául szolgáló építményekről igen kevés szó esik. A katedrális és a falusi ház erkölcsi vagy gyakorlati szükséglet kielégítésére készül. A jól megépített lakóház is műalkotás, bárminő szerény is. Az építészettörténettel foglalkozó szakírók mulasztást követnek el, amikor csak a stílusok fejlődését tárgyalják, s figyelmen kívül hagyják azokat a társadalmi-anyagi tényezőket, amelyek kialakulásukat elősegítették.

Az ősközösség kultúrájáról és építészetről alig-alig tudunk valamit. Csupán néhány vázlat kíséretében megemlítik a barlangokat, sátrakat, jurtákat, putrikat mint ősi lakóhelyeket. Földünk minden országában szép számmal található az ősközösségi társadalmak idejéből származó építészeti maradványok. Ezeket eddig összefoglalóan és részletesen nemigen tárgyalták, pedig döntő jelentőségűek az építészettörténet kialakulásának és fejlődésének egymáshoz kapcsolódó vizsgálata szempontjából. Tudvalevő, az építészettörténet az élet talajában gyökerező alkotómunka, építettség, továbbá a tájnak és kornak, az egyének és a népek egész lelkületét tükröző művészi vonatkozásban, de a gyakorlati életet kielégítő elrendezésben is.

A fenti megfogalmazás értelmében igazi építészettörténetet csak e szempontok feltárásával lehet művelni. Ha van oknyomozó történelem, kell hogy legyen oknyomozó építészettörténet is, amely hivatott megmutatni, hogy miért épültek így s nem másképp valamely történelmi kornak, tájnak, népnek házai. Az építészettörténet nem tárgyalhatja elszigetelten csak az alkotott építményt, nevezetesen a házat. Elengedhetetlen követelmény a városok, települések formáinak alapos vizsgálata, vagyis a városépítés és a letelepedés történetének ismertetése; de — sajnos — egy ilyen átfogó dialektikus szemlélet csak most van kialakulóban. A társadalmi, gazdasági és szellemi viszonyok a rendelkezésre álló építőanyagok (nád, vessző, fa, sár, agyag, az északi részeken jég, később kő, vályog, téglák) meghatározták a hajlék felépítési módját és térben való elhelyezését. A felsoroltak mind olyan tényezők, amelyek nemcsak a keletkezésre, hanem a múltban végbemenő átalakulásra és fejlődésre is rávilágítanak. Hosszú évezredekben át — meglátásom szerint — nem alakul ki sehol a földkerekségen az építészeti és díszítő formák olyan rendszere, melyet „stílusnak” nevezhetnénk.

A népi építkezés révén a népi műveltségnek és társadalomnak hagyományosan kialakult állapotát is megismerhetjük. A nép hagyományosan kialakult műveltsége állandó mozgásban van, nemcsak térben, hanem időben is folyton változik, fejlődik, gyarapodik, senyved, elfakul.

Közel 120 éve annak, hogy Marx örök érvényű tézisét megfogalmazta: „Szükségünk van a művészeti formáknak legapróbb részletekig hatoló teljes elemzésére minden művészeti ágban és [...] nem utolsósorban rendszeres művészettörténetre, a legősibb és legritimatívabb kezdettől. Sok időt vehet igénybe ezeknek a feladatoknak a teljesítése, de ezzel lehet előkészíteni az anyagot [...] az esztétikai tudományok felépítésére.”

Marx megállapításai tulajdonképpen az egész marxista építészettörténetírás megoldatlan kérdéseit felvetik. Ugyanakkor útmutatónak szolgálhatnak azok számára, akik meg fogják írni a marxista építészettörténetet, amely még napjainkig nem jelent meg. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy óriási munkát igényel, amihez sok építészettörténész és társadalomtudományi kutató erőfeszítésére van szükség.

Megbecsülés illeti az építészettörténet kutatóit, akik sokoldalú, gazdag gyűjtőgető, mozaikszerűen egymáshoz kapcsolódó, értékes munkát végeztek, s ezzel az építészettörténet alapanyagának fő részét feltárták, de munkájuk a fenti elvek alapján kiegészítésre szorul.

Major Máté szerint: „A szorgalmas adatgyűjtés, gondos rendszerezés, pontos leírás még nem igazi tudomány, s a tudomány haladását, a valóságmegismerés elmélyülését nem lehet csupán a jelenségek egy-egy összefüggéséből kiszakított szektórában tapogatózó ösztönzésre bízni! [...] Ideológiai alapokra fektetett építészettörténeti tudományra van szükség, mely az építészet jelenségeinek nagy kiterjedésű anyagát — térben és időben — a világ minden lényeges jelenségével összefüggésbe hozza, megkeresi a hajtóerőket, az ellentmondásokat, a tulajdonképpeni magyarázatot.“

Örvendetes tény, hogy néhány építészettörténeti mű megírásakor bizonyos mértékben a marxi elveket szem előtt tartották. Az úttörő munkák közé sorolható: a Szovjetunió Építészeti Akadémiájának kiadásában megjelent egyetemes építészettörténet első három kötete: *Az ókori Kelet építészete* (1944), *Az ókori Görögország építészete* (1949) és *Az ókori Róma építészete* (1948), amelyek fő forrásai voltak Major Máté háromkötetes *Építészettörténetének* (Budapest, 1954., 1955., 1960). Megállapítható, hogy ezek a marxi szemléletű művek a régebbi szakirodalom ilyen természetű művei fölé emelkednek. Mindezek ellenére is — a mai álláspont szerint — csupán első kísérletének tekinthetők. Ennek jellemzésére rávilágít a megjelenést követő bírálat is.

„Az Egyetemes Építészettörténet [...] címe ellenére — írja egyik kritikusa — lényegileg csak anyag az ókori építészettörténethez, de távolról sem az építőművészet tudományos története [...] csak mint első lépést lehet figyelembe venni az annak megalkotásához vezető úton.“

M. V. Alpator kétkötetes *Egyetemes művészettörténete* megjelenését követően számottevő szenvedélyes vita zajlott a szovjet sajtóban. Elődjéhez hasonlóképpen, a bírálók ezt a művet is kezdeti lépésnek tekintették.

Major Máté *Építészettörténetében* megjegyzi, hogy nem tud az építészet jelenségeinek minden döntő összefüggésére konkrétan rámutatni, mert csak igen kevésről van tudomása. Egyelőre csak egymás mellé tudja állítani azokat a konkrét dolgokat és jelenségeket, amelyek egy adott történelmi korszak keresztszomszékében összefüggnek egymással. Egyszerűen kifejti, hogy a tárgyalt korban, bizonyos időhatárok között az illető országban, az ott élő népnél milyenek voltak a gazdasági és termelési viszonyok, hogyan alakult a társadalom, milyene események zajlottak le, hogyan élt a társadalom, milyen volt az ideológiája, milyen formában nyilvánult az meg művészetének kiemelkedő alkotásaiban, s mindezzel hogyan függ össze a kor építészete is.

Úttörő jellegűnek mondható Andrei Pănoiu műve, a *Din arhitectura lemnului*; nemcsak a fatemplomokat, haranglábakat mutatja be, hanem a fából épült házakat, pajtákát, csűrőket, szőlősajtókat, olajütöket, malmokat, gyapjúfésűket s más építményeket. Igen-igen tanulságos munka.

Grigore Ionescu *Istoria arhitecturii în România* (Buc., 1963) című művének a megírásakor figyelembe veszi a marxi elmélet tanait. Munkájában kifejti a gazdasági és társadalmi helyzetnek az építészetre kifejtett hatását, amely tükrözi mind az uralkodó, mind pedig az elnyomott osztály művészetének kialakulását. A műemlékek ismertetése során nemcsak a román nép építészetével, hanem az együttélő nemzetiségekével is foglalkozik. Rámutat a különböző országrészek közt kialakult kölcsönhatásokra is. Jellemző, hogy a régebbi művekben csak felületesen tárgyalt ősközösség építészetével a könyv terjedelméhez viszonyítva elég részletesen foglalkozik. Az első kötetben (400 oldalat meghaladó mű) 42 oldalon ezt tárgyalja.

Bierbauer Virgil *Magyar építészettörténetének* (Budapest, 1937) bevezető sorában megemlíti, hogy munkájának megírását kísérletnek tekinti. A mű alapját főként a harmincas években végzett, a tudományos követelményeknek megfelelő részletkutatások alkotják. Szükségesnek tartja, hogy a polgári és falusi építészetet is részletesen tárgyalja, amely a nemzet ősi kultúrájából az építőkézség kifejlődésének során virágzott fel. A fentiek igazolják, hogy bátor, haladó szellemű, a munkásosztály érdemeit hangsúlyozó magatartásról tesz tanúságot. Figyelembe véve a kort, amelyben a mű megjelent, napjainkban is megbecsülendő.

Nem tartozik a szorosan értelmezett építészettörténeti művek közé Kós Károly *Erdély* és *Kalotaszeg* című két monográfiája, de az építmények gazdag leírása, érthető elemzése révén mindkét könyv forrásértékű munka népi építészettünk bemutatása terén. Az építőművészet szeretetét tükrözik a szöveghez mellékelte linómetszetek. Ezenkívül más érdeme is van e két könyvnek: az együttélő népek barátságának ápolása. A magyar népművészetet tükröző alkotások mellett ott találjuk a román építőművészet néhány remekét is.

Peter Hess terem